

צדק או החלטה פופוליסטית אומללה

לוי מורב*

כאילו לא די לחקלאים בצרות משמים, התרגשה על שומרי קרקע הלאום, קיבוצים ומושבים, גם "התפרצות" של בית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ. בהחלטה יוצאת דופן קיבלו שופטי בג"ץ את עתירת "הקשת הדמוקרטית המזרחית" והורו להקפיא עסקאות מקרקעין חדשות בין מינהל מקרקעי ישראל לבין החקלאים. למרבה הצער, איש כנראה לא חשב אל נכון מה יהיו השלכותיה מרחיקות הלכת של החלטה גורלית זו.

"צדק חלוקתי" קראו לזה השופטים בירושלים. לכאורה, יום חג לכל מי שצדק חברתי וקרקעי משמש נר לרגליו. לכאורה, תחילתה של מהפכה חברתית לא מזוינת ובלתי אלימה לשינוי כיוון של 180 מעלות בחברה הישראלית. מכלכלה קפיטליסטית ברוטאלית המקדשת את הקניין הפרטי ואת הפערים הכלכליים, לחברה הפועלת במרץ לשוויון כלכלי וחברתי. לכאורה, רצון כן לפצות את כלל תושבי המדינה ואת אזרחיה בגין "קרקע הלאום" ולמנוע את התעשרותם של קומץ מושבים, קיבוצים וחקלאים בודדים. לכאורה, החלטה ראשונה מביין רבות שתבואנה בעתיד על "צדק חלוקתי", אולי גם בתחומי ההכנסות משכר עבודה – לא עוד פער של 1 ל-53 בין העשירון התחתון למאיון העליון.

לכאורה מבושרת החלטת בג"ץ מהפכה סוציאליסטית בימינו. לא עוד אי שוויון כלכלי בתחום ההון. "צדק חלוקתי" לכל – גם לבעל ההון וגם לאחרון הקבצנים ברחוב. לא עוד אי שוויון בתחום הרכוש, אלא "צדק חלוקתי" גם בתחום הדיור – חלוקה מחדש של הנדל"ן – 10 מ"ר לכל תושב. ייקחו מהעשירים ויעבירו לחסרי הדיור. למעשה, זוהי החלטה פופוליסטית ועקומה לחלוטין מכל הבחינות: היא לא תמנע מהקיבוצים ומהמושבים באזורים המבוקשים, ליד הערים הגדולות, את ההתעשרות הצפויה; היא לא תעביר לתושבי עיירות הפיתוח, שבשם עתרה "הקשת הדמוקרטית המזרחית",

* הכותב הוא עיתונאי ופרשן כלכלי.

אגורה שחוקה אחת; היא לא תהווה פתח לשינוי חברתי וערכי במשק הישראלי; הפערים הכלכליים רק ימשיכו ויעמיקו, והעיקר, החלטת בג"ץ לא תשמש חומת מגן לשמירה על קרקע הלאום מפני חמסנים ושוודדים.

**"החלטת בג"ץ
מהווה בעצם איום
ממשי לא רק על
הקיבוצים
והמושבים, אלא
גם, ולא פחות
מכך, על איתנותם
הפינוסית של שני
הבנקים הגדולים."**

במקום זאת, תגרום ההחלטה לשורה ארוכה של מכשלות, עיוותים ומפגעים קשים, שבסופו של חשבון יעלו לתושבי ערי הפיתוח, אלה שבשמש ובעבורם המציאו את "הצדק החלוקתי", ולאזרחי המדינה מיליארדי שקלים שיופנו להגנה פיננסית על הבנקים המסחריים ולהצלת החקלאות הקורסת ולשימור הקרקע והאדמה מנטישה ומהפיכתה לאדמת בור, מרעה לעזים, לכבשים ולחמורים.

באחרונה פורסם סקר מקיף של חברת דירוג האשראי המקומית, "דן אנד ברדסטריט", שלפיו עומדים 23% מכלל הקיבוצים בישראל בפני מצב של אובדן יכולת

קיום מינימלית בגלל החלטת בג"ץ. מבדיקת החברה עולה כי העיסוק המסורתי בחקלאות וההתמקדות בתיירות הם תחומי העיסוק המסוכנים ביותר מבחינה כלכלית לקיבוצים, היות שבתחומים אלה חלה הרעה משמעותית מאז שנת 2000. החקלאות, שהייתה בעבר ענף התעסוקה העיקרי בקיבוצים, סובלת מהידרדרות מתמשכת עקב ירידה במספר העובדים, ייקור המים, קיצוץ במכסות המים וביטול סובסידיות. ענף תיירות הפנים נמצא במצב של קריסה עקב המצב הביטחוני הרעוע. התוצאה – מתוך 270 קיבוצים רק 50 נמצאים במצב כלכלי טוב, ואילו 62 קיבוצים מדורגים ברמת סיכון גבוהה. 52.7% מקיבוצים אלה נמצאים בצפון הארץ, 34.5% בדרום, 7.3% באזור ירושלים ו-5.5% בשרון.

החלטת בג"ץ לעצור עסקאות חדשות בקרקעות הקיבוצים לא תפגע בקיבוצי הנדל"ן, שרובם נמצאים עמוק בתהליך הפשרת הקרקע החקלאית. היא תפגע קודם כל ובעיקר ביישובי הפריפריה, שעדיין לא הספיקו לחתום על הסכמי הפשרת קרקע עם המינהל. המשבר המתמשך בחקלאות וקריסת התיירות בגלל האינתיפאדה רק החמירו את מצבם. החלטת בג"ץ סותמת את הגולל על קיבוצים אלה (וגם על המושבים), ומונעת מהם באופן מעשי ניצול הסדרי הפשרת הקרקע החקלאית לפתרון מצוקתם הכלכלית.

ועדת הכספים של הכנסת אישרה לא מכבר תוספת של 103 מיליון שקל ערבות מדינה בגין חובות הקיבוצים לבנקים הגדולים – הפועלים ולאומי. "הסדר הקיבוצים", שלכאורה נועד להציל את הקיבוצים, אבל למעשה מטרתו היתה למנוע את התמוטטות שני הבנקים הגדולים, שהם הנושים העיקריים של הקיבוצים, היה בנוי על הפשרת הקרקע החקלאית ועל שינוי היעד לקרקע מסחרית ולבנייה, למגורים ולמרכזי קניות. החלטת בג"ץ מהווה בעצם איום ממשי לא רק על הקיבוצים והמושבים, אלא גם, ולא פחות מכך, על איתנותם הפיננסית של שני הבנקים הגדולים.

אי יכולתם של 62 קיבוצים לעמוד ב"שירות החוב", כלומר בתשלום הריבית על החובות לבנקים, עלולה להביא את המפקח על הבנקים בבנק ישראל להורות, וכבר היו לכך תקדימים בעבר, על הפרשה מיוחדת לחובות מסופקים (השלב הבא לפני הפיכתם לחובות אבודים). שופטי בג"ץ, וקל וחומר חברי "הקשת הדמוקרטית המזרחית", לא לקחו בחשבון אפשרות כזו.

בריוק כמו במשבר מניות הבנקים מאוקטובר 1983, את החשבון לפירעון לא יגישו לבעלי הבנקים או למנהלים הבכירים. מי שישלם את מחיר הצלת הבנקים בגלל קריסת הקיבוצים יהיה מי ששילם את מחיר הצלת הבנקים בגלל ויסות המניות – עם ישראל. אזרחי ישראל ותושביה ישלמו את מחיר החלטת בג"ץ באמצעות תקציב המדינה. 8 מיליארד דולר שעלתה לקופת המדינה הפיכת מניות הבנקים שבהסדר לאגרות חוב דולריות, שולמו באמצעות תקציב המדינה על חשבון התשתיות החסרות ותקציבי הבריאות והחינוך המקוצצים שמומנו מכיסו של הציבור כולו. אף פוליטיקאי, שר או חבר כנסת, מהאופוזיציה או מהקואליציה, לא ייתן את ידו להתמוטטות בנק גדול (או קטן) בישראל. לכן, בסופו של דבר, את החשבון של "הצדק החלוקתי" ישלמו תושבי ירוחם, דימונה ואופקים, למגינת לבם של חברי "הקשת הדמוקרטית המזרחית".

וכאילו לא די בכל אלה, פרסמה "ברית פיקוח", משרד רואי החשבון של התנועה הקיבוצית, מידע על מצב קרנות הפנסיה של הקיבוצים. מן הפרסום עולה שקיים גירעון אקטוארי של 4 מיליארד שקל במערכת. מנהלת המחלקה הכלכלית של "ברית פיקוח", דיאנה בוגוסלבסקי, מציגת שנתון זה מעורר דאגה ביחס לעתיד הקשישים בקיבוצים. לדעתה, לא יכולים הקיבוצים להסתמך יותר על ההכנסות הצפויות מהפשרת הקרקעות החקלאיות שבשטחם למימון הפנסיה לחבריהם.

גם על כך לא חשבו שופטי בג"ץ. וגם כאן מי שיידרש לממן את הפנסיה של זקני הקיבוצים תהיה המדינה, שלא תוכל לעמוד במראות של קשישים בקיבוצים העומדים בתור לבית תמחוי או מצטופפים בשורה לקבלת סנדוויץ' מעמותת לב רחום. הממשלה, ישירות או באמצעות הביטוח הלאומי, תאלץ, כשהקיבוצים הקורסים לא יהיו מסוגלים להאכיל את זקניהם, לקחת על עצמה את האחריות, כלומר לשלם. ושוב יהיה זה הכיס הציבורי שישלם את מחיר "הצדק החלוקתי".

כאשר "המציאו" אבותינו את שיטת המדרגות בהרי יהודה ושומרון, הם חוללו שתי מהפכות משלימות. הם הגדילו את גורם הייצור שנקרא קרקע, והרחיבו אותו גם

לשטחים שלפני כן היו בלתי ראויים לעיבוד. הם פעלו, גם מבלי שהתכוונו לכך, למניעת סחף האדמה מההרים לעמקים, ויצרו בכך סביבה פורייה למאות סוגים של צמחים, חרקים, ציפורים, זוחלים ובעלי חיים. גם האדם וגם הטבע נהנו מכך. זאת אולי הדוגמה היפה ביותר להמצאה אנושית התורמת גם לאדם וגם לסביבה. בני האדם נהנים, והצמחים ובעלי החיים חוגגים גם הם ואינם חסרים. אבותינו השכילו להרחיב בהתמדה את השטחים החקלאיים המעובדים גם באזורים מדבריים מובהקים. המצאת בור הסוד לאגירת מי גשמים ושיטפונות (על תלמיד חכם מובהק נאמר: "בור סוד שאינו מאבד טיפה") אפשרה את הרחבת שטחי הגידולים החקלאיים גם לשולי ספר

**"מי שישלם את
מחיר הצלת
הבנקים בגלל
קריסת הקיבוצים,
יהיה מי ששילם
את מחיר הצלת
הבנקים בגלל
יסוּת המניות -
קרי: עם ישראל."**

המדבר. על עוזיהו המלך נאמר: "וייבן עוזיהו מגדלים בירושלים ויחזקם כמדבר ויחצוב בורות רבים." הנה דוגמה נפלאה למלך חכם ומוצלח. הוא הבטיח את ביטחון הבירה באמצעות בניית מגדלי שמירה בירושלים וחיזוקם, ודאג לשיפור המצב הכלכלי באמצעות חציבת בורות סוד רבים לאגירת מי השיטפונות והגשמים.

לא היה מזיק למדינאים שלנו אילו היו פותחים מדי פעם את התנ"ך ולומדים פרק בהלכות ניהול מדיני, ביטחוני וכלכלי. ממשלות ישראל, מאז המשבר של הקיבוצים והמושבים באמצע שנות השמונים, עשו כמעט את כל השגיאות האפשריות, וגם כמה בלתי אפשריות. חובתה של הממשלה, כל ממשלה, ואין זה משנה כלל מי המפלגות המרכיבות אותה, לדאוג לאינטרס הציבורי. שמירה על קרקע הלאום, הגנה על ערכי

טבע וחי, הסגת המדבר לאחור, אלה רק חלק מהמטלות שאותן היו חייבות הממשלות לבצע.

כדי לשמור על הקרקע מפני חמסנים ולהגן עליה מפני אַרוֹזִיָה ומפני הפיכתה לאדמת בור, חובה היה על הממשלה להגן על הגורם האנושי המופקד על הקרקע. אין שום חוכמות או קיצורי דרך בעניין הזה. בני האדם הם הגורם העיקרי להרס הקרקעות, וגם הסיבה לפיתוחן ולשמירה עליהן. מדינות קפיטליסטיות מובהקות כמו יפן, ארצות הברית, צרפת וגרמניה מסבסדות בסכומי עתק את החקלאים ואת החקלאות משני טעמים עיקריים: הגנה על הקרקעות ושמירה על אורחות החיים בכפר. לפני 20 שנה ראו רבים בהחלטת צרפת לשמור על הכפרים בפרובאנס בזכוז מוחלט של כספים שניתן היה להפנות אותם למטרות טובות יותר ומשתלמות יותר מבחינה כלכלית. היום, לאור הפריחה התיירותית והכלכלית הפוקדת את פרובאנס, שהפכה ליעד מועדף לתיירים מכל העולם, ברור שההחלטה ההיא היתה נכונה, בדיעבד, גם מבחינה כלכלית.

אין חקלאות ללא חקלאים. אין קרקע ללא אנשים חיים עליה וממנה. אין קיום לאומי שורשי ללא חיבור לאדמה. לגוש העירוני בין גדרה לחדרה אין קיום, לאורך זמן, ללא המרחבים הפתוחים בנגב והמרחבים הירוקים בגליל. אסור היה לייבש את הפרדסים בשרון. אסור לייבש את המתישבים ואת החקלאים במרכז ובפריפריה. לכאורה מדובר בסתירה פנימית, למעשה זוהי הנוסחה היחידה לריבוע המעגל.

לפתח חטאת רובץ, והחטא הקדמון טמון בהחלטת הממשלה לממן את חובות הקיבוצים באמצעות הקרקע. הטעות הבסיסית נעוצה בהחלטה לחדול לחלוטין מסבסוד החקלאות ופתיחת השוק לתחרות פרועה וליבוא זול. פקידי האוצר לוחצים זה שנים להתיר יבוא חופשי של דבש. לכאורה, טובת הצרכנים עומדת לנגד עיניהם. דבש מיוגוסלביה זול יותר מהדבש של יד מרדכי. אולם יבוא חופשי ובלתי מבוקר יגרום לחיסול ענף המכוורות בישראל. ללא מכוורות, אין דבורים, ובלי דבורים אין האבקה של עצים וצמחים רבים בארץ ישראל, מטעים מעשה ידי אדם, ואלה שהטבע ברא.

בינתיים, במין התפרצות של תבונה רגעית, החליטה ממשלת ישראל, בישיבה מיום 17.11.02 לאמץ את רוב המלצות ועדת מילגרום. באיחור רב ואחרי התפתלויות

מרוכות, הודות ללחץ הבחירות הקרובות, אימצה הממשלה את ההמלצות העיקריות, הבאות: שטח מגורים של 2.5 דונם יירשם על שם החקלאי; על כל בנייה בשטח זה, מעבר לשלושת הבתים הראשונים, ישלם החקלאי 66% משווי הקרקע; החקלאי, כמושב או בקיבוץ, יהיה רשאי לבנות ולמכור יחידות שייכנו באותה החלקה בכפוף לתכניות בנייה בתוקף; שלוש היחידות המאושרות כלולות בזכויות שיש לחקלאי כבר היום, היינו יחידת מגורים לעצמו, יחידה להורים ויחידה לבן ממשך.

החלטת הממשלה טעונה אישור של מועצת מקרקעי ישראל. המועצה כוללת 18 חברים, 9 מהם נציגי משרדי ממשלה ו-9 אנשי קק"ל. החבר ה-19 ויו"ר המועצה היה (עד הרכבת הממשלה החדשה) ראש הממשלה אריאל

**"כשהקיבוצים
הקורסים לא היו
מסוגלים להאכיל
את זקניהם,
תיאלץ הממשלה
- ישירות או
באמצעות המוסד
לביטוח לאומי -
לקחת על עצמה
את האחריות,
כלומר לשלם
לנוזקים."**

הממשלה לא אישרה את המלצות ועדת מילגרם הנוגעות לאחוזי הפיצויים על הפשרות הקרקע הגדולות לשם הקמת פרויקטים של אלפי יחידות דיור בגלל החלטת בג"ץ בסוגיה זו. עם זאת, על פי החלטת הממשלה, יוכלו החקלאים להמשיך בהפשרת קרקעות לבניית נדל"ן מניב כמו בנייה שלא למגורים - שטחי מסחר, מחסנים ומלונות. אולם לצורך הפשרות לנדל"ן מניב והרחבות לבנים ממשיכים, יאלצו החקלאים לשלם את מלוא המחיר של הקרקע.

בינתיים שוררת רגיעה בתחום המשפטי, אף שדובר "הקשת הרמוקרטית המזרחית" טען ש"מדובר במחטף ערב בחירות תוך ניסיון לעקוף את החלטת בג"ץ", ושהם ישקלו פנייה נוספת לבג"ץ. קשה להעריך מה תהיה ההתפתחות בעתיד הקרוב. בכל מקרה, העובדה שישראל הייתה נתונה עד לסוף נואר 2003 בעיצומה של מערכת בחירות, דחקה, בינתיים, את הנושא מסדר היום הציבורי.

על הממשלה החדשה נופלת האחריות לטיפול מקיף ויסודי בסוגיות הקשות,

המורכבות והמסובכות של הקרקעות בישראל, של עתיד החקלאות ושל מעמד החקלאים. הטיפול הכושל, המקרי והחלטוריסטי של ממשלות ישראל השונות עד כה בעניינים אלה, אינו יכול להימשך. חובתה של הממשלה החדשה לגבש מדיניות ממלכתית מקיפה לפתרון סבך הבעיות, מהסדר הקרקעות של הבדואים בנגב ועד להחלטה על הפנסיה של החקלאים במושבים ובקיבוצים.

הממשלה, משרדי האוצר, המסחר והתעשייה (שלמסגרת אחריותו הועבר מינהל המקרקעין), החקלאות ואיכות הסביבה, יצטרכו לאמץ מדיניות לאומית מוסכמת שתיקח בחשבון את צורכי החקלאים, את טובת כלל הציבור ואת האינטרסים של השמירה על שטחים פתוחים, ריאות ירוקות והסגת המדבר לאחור. אחרי עשרות שנים של אלתורים וכניעה לקבוצות לחץ שונות, הגיעה השעה לאמץ מדיניות קרקעית וסביבתית כוללת ואחראית. המדינה הזו קטנה מכדי שניתן יהיה להשאיר את גורל הקרקע שלה ביד המקרה.